

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра нової та новітньої історії

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

(ступінь освіти)

на тему: «**Фаворитизм у політиці Катерини II**»

«**Favoritism in the policy of Catherine II**»

Виконала: студентка заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Сирота Олена Андріївна

Керівник к.і.н., доц. Шкляєв І. М. _____

Рецензент к.і.н., доц. Кіосак Д. В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2018 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № __ від _____ 2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

_____ Дьомін О. Б.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

_____ Сминтина О. В.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Одеса – 2018

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база роботи.....	8
Розділ 2. Фаворити Катерини Олексіївни до 1762 р.	22
Розділ 3. Державна діяльність фаворитів Катерини II – Григорія Орлова та Григорія Потьомкіна.....	41
Розділ 4. Фаворитизм як політичний фактор в житті Російської імперії другої половини XVIII ст.	62
Висновки.....	78
Список джерел та літератури.....	81

ВСТУП

У сучасній науці все більшої популярності набувають гендерні дослідження. Гендер створюється (конструюється) суспільством як соціальна модель жінок і чоловіків, що визначає їх становище і роль в суспільстві і його інститутах (сім'ї, політичній структурі, економіці, культурі та освіті, і ін.).

У історії Російської імперії XVIII століття гендерні аспекти державного управління є дуже актуальними. Велику частину цього століття Росією управляли імператриці. Оцінки діяльності Катерини I, Анни Іоанівни, Анни Леопольдівни, Єлизавети Петрівни, Катерини II розходяться в працях істориків.

Жіночі самодержавні правління XVIII ст. як безпрецедентний приклад зосередження абсолютної влади в руках представниць жіночої статі відіграли величезну роль у концептуальному переосмисленні взаємозв'язку «жінка і влада». Безумовно, зміна гендерних ролей на престолі держави, глибоко патріархальної протягом багатьох століть – явище феноменальне в російській історії. І дослідження природи цього феномену простежується як в історичній думці дореволюційної Росії, так і в модерній російській історіографії.

Проте, XVIII століття в історії Російської імперії ознаменувалося не лише правлінням жіночої статі та подіями палацових переворотів, а й утвердженням та розквітом такого явища в політичному житті держави як фаворитизм. Фаворит являється особою, що наближена до правителя або політичного діяча, користується її прихильністю. Це явище характерне для абсолютистських монархій, де монархи шукали підтримки. Фаворит, як правило, знаходився в тісних відносинах з государем і в зв'язку з цим отримував можливість розпоряджатися частиною його необмеженої влади. Фаворит міг узгодити свою діяльність з об'єктивними потребами країни і внести значний вклад в здійснення політичного курсу, а міг і обмежитися пристроєм своїх особистих справ, представляючи собою тип «випадкову людину», який як за можливості міг опинився біля трону, а через якийсь час зник без сліду.

Проте для Російської імперії фаворитизм проявлявся у певних особливих аспектах, не характерних для західноєвропейських монархій.

Саме за правління Катерини II фаворитизм утвердився як суспільно-політичний інструмент, адже саме фаворити імператриці мали тісні стосунки з нею в особистому житті до того ж проявляли значний вплив на вирішення державних питань.

Проблематика фаворитизму знаходиться на перетині особистісних стосунків та влади, їх взаємозв'язки та прояви залишаються актуальними в історичній науці і на сьогодні. Актуальність теми підсилюється інтересом дослідників до дослідження політичної історії в контексті функціонування неофіційних інститутів впливу на державну політику та офіційним представництвом держави.

Мета: дослідити явище фаворитизму у політиці Катерини II.

Для розв'язання мети були поставлені наступні **завдання:**

- охарактеризувати вивчення проблематики фаворитизму в історичній літературі;
- дослідити джерельну базу роботи;
- проаналізувати діяльність фаворитів Катерини Олексіївни до 1762 р.;
- дослідити постать Григорія Орлова як одного з визначних фаворитів імператриці Катерини;
- проаналізувати діяльність Григорія Потьомкіна в контексті політики Катерини II;
- визначити основні особливості російського фаворитизму другої половини XVIII ст.;
- охарактеризувати фаворитизм як політичний фактор в житті Російської імперії.

Об'єкт: явище фаворитизму в Російській імперії другої половини XVIII ст.

Предмет: вплив фаворитизму на політичне життя Російської імперії періоду правління Катерини II та становлення його як окремого неофіційного інституту влади.

Хронологічні рамки обмежуються періодом другої половини XVIII ст. Нижня хронологічна межа визначається 1750-ми рр., початком стосунків з першим із своїх фаворитів – С. Салтиковим. Верхня хронологічна межа визначена 1796 р., роком смерті імператриці.

Територіальні рамки визначаються кордонами Російської імперії часів правління імператриці Катерини II.

У дипломній роботі використано низку **методів дослідження**. Методологію даної роботи визначають три основні принципи, зокрема принцип історизму, принцип наукової достовірності та принцип об'єктивності. Принцип історизму передбачає всебічну оцінку подій і явищ у всьому їх різноманітті і в конкретних історичних умовах їх виникнення і розвитку. Даний принцип дозволив хронологічно розглянути процес розквіту фаворитизму, враховуючи політичні, ідеологічні та соціально-економічні особливості того часу. Принцип наукової достовірності розкривається в необхідності критичного і всебічного розгляду джерел та загальної характеристики явища фаворитизму часів правління Катерини II. І нарешті, принцип об'єктивності передбачає розгляд подій з урахуванням ідеологічних особливостей і стереотипів, властивих тому чи іншому періоду. Принцип використовується врахування різних історіографічних точок зору на феномен фаворитизму в Російській імперії та надання об'єктивної оцінки цьому явищу. Також у роботі були застосовані основні методи історичного дослідження. Так, використання історико-генетичного методу дозволило простежити еволюцію фаворитизму в Росії у XVIII ст. Історико-порівняльний метод використовувався для виявлення подібності і відмінностей прояву фаворитизму під час правління різних імператриць та порівняння в історичній ретроспективі з фаворитизмом західноєвропейських країн. Історико-типологічний метод надав можливість

виділити певні моделі фаворитів. Історико-системний метод допоміг розглянути елементи фаворитизму і представити цілісну картину політичного режиму XVIII ст. Також в ході дослідження були використані загальнонаукові методи дослідження: узагальнення, систематизація, аналіз та синтез.

Історіографія проблеми. Історія фаворитизму в політиці Катерини II викликала інтерес серед російських, іноземних та радянських дослідників. Українська історіографія також займалась вивченням даного питання, але частково. Тому, як проблеми зв'язку особистості та влади, ролі особистості в історії, безумовно, вважаються найважливішими в історичній науці. Історія, персоніфікується на наших очах, з'являється можливість створити об'єктивне уявлення про минуле Російської держави та участі в його управлінні окремих особистостей. Тому, в XIX столітті історики починають займатися вивченням даної теми (В. Ключевський, М. Карамзін, М. Костомаров). Продовжили дослідження теми фаворитизму в XX ст. А. Каменський, Н. Ейдельман К.Валишевський, тощо. На сучасному етапі історіографічних досліджень активізували свою діяльність історики Ю. Вьюнов, А. Манько

Політичний розвиток Російської імперії часів правління Катерини II, а також віхи її біографії відображені в різноманітних групах джерел: листуваннях, спогадах, офіційних наказах, які взаємодоповнюючи один одного дають змогу сформуванню повноцінне уявлення про тогочасні події. (Більш детальну характеристику надано в першому розділі).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку літератури. В першому розділі представлено характеристику основних етапів вивчення проблеми фаворитизму в історичній літературі, проаналізовано джерелознавчу базу роботи. Другий розділ розкриває діяльність Катерини II та її стосунки з першими фаворитами до 1762 р. – дворового перевороту, у наслідок якого Катерина II приходять до влади, а фаворитизм набуває рис офіційності. У третьому розділі надано характеристику двом впливовим фаворитам імператриці – Г. Орлову та Г. Потьомкіну.

Розкрито їх стосунки з імператрицею та їх державну політику у якості фаворитів. Четвертий розділ розкриває поняття фаворитизму в Російській імперії, а саме його особливості в другій половині XVIII ст. та вплив на політику імперії.

Список джерел та літератури дипломної роботи складає 81 одиницю, із них джерел – 10 , літератури – 71.

ВИСНОВКИ

Феномен фаворитизму в Російській імперії, безумовно, представляє великий інтерес не тільки як важливий історичний чинник, але і як певне соціокультурне явище. Ця тема до сих пір викликає багато дискусій, можна сказати, що вона все ще актуальна, адже важливість її обумовлена в першу чергу тим, що вона допомагає розглядати видних державних діячів як людей, схильних до емоцій. Питання «чи варто переводити особисті відносини в ділову сферу» або все ж не плутати роботу з приватним життям завжди викликав багато різних реакцій, і якими б не були відповіді, люди схильні проявляти особисті симпатії і антипатії навіть в тих сферах життя, де це не властиво.

Післяпетровський період увійшов в історію Росії як «епоха палацових переворотів». В цілому палацові перевороти в умовах етатизму та відсутності виборних або призначуваних представницьких органів перетворилися в метод і спосіб розв'язання суперечностей між опорами абсолютистського режиму – монаршою владою, придворними колами і представниками пануючого і привілейованого стану. В ході палацових переворотів змінювалися тільки фігури на троні. Суспільно-політична і соціально-економічна сутність абсолютистського режиму залишалася незмінною: феодальне землеволодіння, кріпосницькі порядки і необмежене самодержавство. Підсумки та результати палацових переворотів, перш за все, торкнулися дворянства, яке все більше перетворювалося не тільки в опору трону, але і в єдино панівний і самий привілейований прошарок суспільства.

Абсолютна монархія завжди була пов'язана з наростанням особистісних впливів на систему державного управління. Імператорська влада, витісняючи традиційні інститути управління станово-представницької монархії установами, безпосередньо підлеглими імператору, створювала, разом з тим, свого роду «дублюючу систему» – фаворитів, людей близьких до імператора та які виконували його прямі вказівки, як через керівництво державними установами,

так і безпосередньо. Фаворитизм це свого роду універсальна характеристика системи управління абсолютистською державою.

Фаворитизм по час правління Катерини II знайшов широкі масштаби і, хоча багато хто засуджує її за це, особливо за часту зміну улюбленців імператриця ніколи не дозволяла будь-якому фавориту взяти над собою верх в політичних справах, як було з Анною Іванівна або Єлизаветою Петрівною, після «розриву» не переслідувала їх і не зраджувала опалі, як зробила б звичайна жінка.

Характерними особливостями були наділені перші фаворити Катерини II – С. Салтиков та С. Понятовський. Вказані фаворити імператриці майже не приймали участі у політиці імперії. Їх головна ціль полягала в задоволенні інтересів та забаганок імператриці. До того ж до 1762 р., палацового перевороту фаворити не фігурували як офіційні фаворити імператриці, оскільки вона перебувала в шлюбних стосунках Петром III.

З значного списку фаворитів (Григорій Орлов, Васильчиков, Потьомкін, Завадовський, Зорич, Корсаков, Ланської, Єрмолов, Мамонов, Зубов), слід особливо виділити князя Г. Потьомкіна, колишнього не тільки близьким другом імператриці до самої смерті, але і зробив великий вплив на життя Російської імперії.

Положення, яке займав Г. Потьомкін при дворі, було певною мірою особливе, ні раніше, ні після нього ніхто не досягав таких успіхів. Воно було базувалося, перш за все, не на фаворитизмі, і тому було значно серйозніше, міцніше і не припинялося з закінченням фавора – воно вкоренилося як в керівництві державними ідеями і політичними цілями, так і в тотожності поглядів і намірів.

Таким чином, у Російській Імперії в XVIII столітті в зв'язку з правлінням жінок, зокрема Катерини II фаворитизм придбав особливі риси. Фаворити безмірно обдаровувалися титулами і маєтками, мали величезний політичний вплив. Часто нездатні до державної діяльності імператриці цілком і повністю

покладалися на волю своїх улюбленців. До того ж фаворитизм в Російській імперії в другій половині XVIII століття перейшов з розряду особистісних відносин в цілу соціально-політичну систему. Любовні зв'язки імператриць стали не просто надбанням громадськості, а рушійною державною силою.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані джерела

1. Болотов А. Т. Записки А Т Болотова, написанных самим им для своих потомков) / А. Т. Болотов [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=285315> (20.11.18)
2. Екатерина II и Г. А. Потемкин. Личная переписка (1769-1791) [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://az.lib.ru/e/ekaterina_w/text_0030.shtml (11.11.18)
3. Записки Екатерины II, императрицы России / Пер. с фр. [и предисл. П.И. Бартенева]. - 2-е изд. - Лейпциг: Э.Л. Каспрович, 1876. – 344 с.
4. Отдельные заметки императрицы Екатерины II о событиях 1762 года. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ekaterina-ii.niv.ru/ekaterina-ii/sochineniya/zapiski/zametki-imperatricy-o-sobytyyah-1762-goda.htm> (21.11.18)
5. Письма А. Г. Орлова Екатерине II о последних днях Петра III. Ропша. 5 июля 1762. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ekaterina-ii.niv.ru/ekaterina-ii/pisma/ekaterine-ii/orlov-ekaterine-ii-5-iyulya-1762.htm> (21.11.18)
6. Письмо А. Г. Орлова Екатерине II об убийстве Петра III. Ропша. 6 июля 1762. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ekaterina-ii.niv.ru/ekaterina-ii/pisma/ekaterine-ii/orlov-ekaterine-ii-6-iyulya-1762.htm> (20.11.18)
7. Письма императрицы Екатерины II к гр. П. В. Завадовскому. (1775-1777) // Русский исторический журнал, Книга 5 – М., 1918. – 122 с.
8. Рассказы А. М. Тургенева об императрице Екатерине II. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://history.wikireading.ru/14949> (20.11.18)
9. Станіслав-Август Понятовський. Записки [Электронный ресурс] – Режим доступа:
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVIII/1780-1800/Ponjatovskij_S/text1.phtml?id=12709 (21.11.18)

Спогади

10. Воспоминания Станислава Августа Понятовского о Софии. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.radiopolsha.pl/6/174/Artykul/165486> (21.11.18)

ЛІТЕРАТУРА

11. Агеева О. Г. Императорский двор России, 1700–1796 годы / О. Г. Агеева - М. : Наука, 2008. - 380 с.
12. Агранцев И. Александр Меншиков: Царевич без трона / И. Агранцев – Санкт-Петербург, СПб.: Нева, 2005. - 352 с.
13. Андрияйнен С.В. Шувалов и его проекты государственных преобразований / С.В. Андрияйнен – М., Родина. - 2010. - №2. – С. 98 – 102.
14. Анисимов Е. В. Женщины на российском престоле // Е. В. Анисимов – М., 1998. – 416 с.
15. Бильбасов В. А. История Екатерины Второй / В. А. Бильбасов - Берлин : издание Фридриха Готтгейнера, 1900. – Т. 1: Екатерина до воцарения, 1729-1762 . – 1900. – 659 с.
16. Борзаковский П.К. Императрица Екатерина Вторая Великая / П. К. Борзаковский – М.: Панорама, 1991. – 48 с.
17. Большая психологическая энциклопедия – М., АСТ, Харвест. С. Ю. Головин. 1998. – С. 134.
18. Брикнер А. Г. История Екатерины Второй / А. Г. Брикнер – М.: Тип. А.С. Суворина, 2011. – 911 с.
19. [Брикнер А. Г.](#) История Екатерины II / А. Г. Брикнер - М.: Современник, 1991. – 123 с.
20. Валишевский К. Ф. Роман одной императрицы / К. Ф. Валишевский — М.: ИКПА, 1989. – 176 с.
21. *Валишевский К.* Екатерина II: роман императрицы / К. Валишевский – М., 1994. – 540 с.

22. Вейдемейер А. И. Царствование Елисаветы Петровны. / А. И. Вейдемейер - Санкт-Петербург : Тип. И. Фишона, 1849. – 154 с.
23. Володьков О. П. Фаворитизм в России XVIII в. // Выдающиеся государственные деятели России XVIII–XX вв.: сб. науч. ст. Омск : ОмГУ, 1996. – С. 47–64.
24. Воскресенская В. Фаворитки у российского престола / В. Воскресенская – М., 1987. – 132 с.
25. Вьюнов Ю. А., Манько А. В. Верховная власть и фаворитизм в России / Ю. А. Вьюнов, А. В. Манько – М.: ВК, 2010 – 219 с.
26. Демяновский Н. А. А. С. Лаппо-Данилевский и издание "Мемуаров" Станислава-Августа / Н. А. Демяновский. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://www.academia.edu\(03.12.18\)](https://www.academia.edu(03.12.18))
27. Детлеф Е. Потемкин. Фаворит и фельдмаршал Екатерины II / Е. Детлеф – Мюнхен, 2001. – 104 с.
28. Евгеньева М. Любовники Екатерины. / М. Евгеньева – Орел: МИИП Поиск, 1990. – 61 с.
29. Екатерина Великая и Станислав Август Понятовский [Электронный ресурс] – Режим доступа:
<http://repository.buk.by/bitstream/handle/123456789/17853/Ekaterina%20Velikaya%20i%20Stanislav%20Avgust%20Ponyatovskij.pdf?sequence=1&isAllowed=y;3убо>
(03.12.18)
29. *Екатерина II*. Указ. соч. – С. 18-30.
30. Елисеева О. И. Геополитические проекты Г. А. Потемкина / О. И. Елисеева - М., СПб. : б/и, 2000. – 341 с.
31. Елисеева О. И. Григорий Потемкин / О. И. Елисеева - М. : Молодая гвардия, 2005. – 665 с.
32. Елисеева О. И. Переписка Екатерины II и Г. А. Потемкина периода Второй русско-турецкой войны 1787–1791 гг. : Источниковедческое исследование / О. И. Елисеева – М. : Восток, 1997. – 155 с.

33. Елисеева О. И. Молодая Екатерина / О. И. Елисеева. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://loveread.ec/read_book.php?id=63104&p=1(02.12.18)
34. Елисеева О. И. Тайна смерти Петра III / О. И. Елисеева. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=174796&>(02.12.18)
35. Эйдельман, Н. Я. Грань веков : Политическая борьба в России, конец XVIII – начало XIX столетия. – М: Мысль, 1982. – 368 с.
36. Заичкин И.А., Почкаев И.Н. Русская история: От Екатерины Великой до Александра II / И. А. Заичкин, И. Н. Почкаев - М.: Мысль, 1994. – 366 с.
37. Интересные факты из жизни императора Петра III и Екатерины II [Электронный ресурс] – Режим доступа:
<https://p-i-f.livejournal.com/6336989.html>(21.11.18)
38. История человечества. Гельмольт. 1909 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://artefakt.in.ua/shop/antiquarian-books/item/218b.html>(03.12.18)
39. Каменский, А. Б. Жизнь и судьба императрицы Екатерины Великой / А. Б. Каменский. – М., 1997. – 288 с.
40. Ключевский В. О. Императрица Екатерина II (1729-1796) / В. О. Ключевский [Электронный ресурс] – Режим доступа:
<https://www.litmir.me/br/?b=58826>(03.12.18)
41. Карамзин Н.М. Записка о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях. / Н. М. Карамзин – М.: Наука, 1991 – 41 с.
42. Каус Г. Екатерина Великая. Биография / Гина Каус – М., 1962 – 230 с.
43. Костомаров Н. И. Последние годы Речи Посполитой, 1787 – 1795 / Н. И. Костомаров // Вестник Европы. -1869. – Кн. 6, июнь. – С. 559-607.
44. Кудряшов К. В. Платон Зубов : Последний фаворит Екатерины II. М. : Брокгауз-Ефрон, 1925. – 95 с.
45. Красильщик А. И. К вопросу о социально-политических функциях института фаворитизма (время царствования Екатерины II) // Народ и власть: Исторические источники и методы исследования: Материалы XVI научной

конференции, 30–31 января 2004 г. / Историко-архивный институт РГГУ. М. : РГГУ, 2004. - С. 220–223.

46. Курукин И. В. Фаворит в России XVIII века: человек и механизм // Вестник истории, литературы, искусства. Т. 9. М. : Собрание ; Наука, 2014. – С. 181–195.

47. Лупанова М. Е. Польский вопрос в политике Екатерины II в начале ее царствования. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [a\(03.12.18\)](#)

48. Любимец должен повсюду сопровождать государыню. Неизвестная рукопись из семейного архива князей Оболенских-Нелединских-Мелецких [Электронный ресурс] – Режим доступа:

<http://www.drevlit.ru/docs/russia/XVIII/EkaterinaII/Istocnik/1/text.php>(02.12.18)

49. Любовный словарь Екатерины и Потемкина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://arzamas.academy/materials/88>(27.11.18)

50. Мадариага И. Россия в эпоху Екатерины Великой / И. Мадариага - М.: Новое литературное обозрение, 2002. - 903 с.

51. Мыльников О. Петр III: повествование в документах и версиях / О. Мылькова [Электронный ресурс] – Режим доступа:

<http://pryahi.indeep.ru/history/mylnikov.html>(27.12.18)

52. Носов Б. В. Установление российского господства в Речи Посполитой. 1756–1768 гг. / Б. В. Носов – М., 2004. – 230 с.

53. Омельченко О. А. Власть и закон в России XVIII века. Исследования и очерки / О. А. Омельченко – М.: МГИУ, 2004. – С. 341–351.

54. Омельченко О. А. Законная монархия Екатерины Второй: Просвещенный абсолютизм в России / О. А. Омельченко – М.: Юрист, 1993. – 428 с.

55. [Павленко Н. И.: Екатерина Великая](#) Электронный ресурс – Режим доступа <http://ekaterina-ii.niv.ru/ekaterina-ii/history/index.htm>(21.11.18)

56. Пархоменко Е. О. Модели фаворитизма в России XVIII в. // Сборник материалов по итогам научно-исследовательской деятельности молодых

ученых в области гуманитарных, естественных и технических наук в 2004 г. М.: Прометей, 2005. – С. 25 – 29.

57. Пикуль В. Фаворит / В. Пикуль – Рига, 1982. – 333 с.

58. Политическая история: Россия – СССР – Российская Федерация : в 2 т. Т. 1. М. : Терра, 1996. – 653 с.

59. Переписка Екатерины II и Г. А. Потёмкина [Электронный ресурс] – Режим доступа:

http://www.uhlib.ru/istorija/ekaterina_vtoraja_i_g_a_potemkin_lichnaja_perepiska_1769_1791/p5.php(02.12.18)

60. Петр III – биография, информация, личная жизнь [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://stuki-druki.com/authors/Petr-tretyy.php>(02.12.18)

61. Платон Александрович, Граф; Понятовский Станислав-Август. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/40148-zubov-platon-aleksandrovich-grafponyatovskiy-stanislav-avgust>(02.12.18)

62. Первое замужество Екатерины Второй [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://rusplt.ru/wins/pervoe-zamujestvo-ekaterinyi-30665.html>(01.12.18)

63. Посадский П.С. Феномен фаворитизма на примере эпохи дворцовых переворотов // Молодежный научный форум: Общественные и экономические науки: электр. сб. ст. по мат. XXXVIII междунар. студ. науч.-практ. конф. № 9(38). – Режим доступа:

[https://nauchforum.ru/archive/MNF_social/9\(38\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/MNF_social/9(38).pdf)(01.12.18)

64. Писаренко К. А. Ошибка императрицы. Екатерина и Потемкин / К. А. Писаренко – М.: Вече, 2008. – 315 с.

65. Посадский П.С. Феномен фаворитизма на примере эпохи дворцовых переворотов // Молодежный научный форум: Общественные и экономические науки: электр. сб. ст. по мат. XXXVIII междунар. студ. науч.-практ. конф. № 9(38). Режим доступа: [https://nauchforum.ru/archive/MNF_social/9\(38\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/MNF_social/9(38).pdf) (27.11.2018)

66. Рахматуллин М. А. Непокоренная Екатерина // Отечественная история. 1997. № 1. – С. 13 – 26.
67. Рахматуллин М. А. Екатерина II в воспоминаниях современников, оценках историков / М. А. Рахматуллин. – М., 1998. – 416 с.
68. Россия XVIII столетия в изданиях Вольной русской типографии А.И. Герцена и П.Н. Огарева. Справочный том. М.: Наука, 1992. – 350 с.
69. Сафонов М. М. In votum venit / М. М. Сафонов [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-131-2/978-5-88431-131-2_06.pdf(01.12.18)
70. Россия и Романовы: Россия под скипетром Романовых. Очерки из русской истории за время с 1613 по 1913 год / Под ред. П.Н.Жуковича. - М.: Россия, Ростов-на-Дону: А/О Танаис, 1992. – 388с.
71. Себаг-Монтефиоре С. Потемкин - М.: ВАГРИУС, 2003. – 558 с.
72. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. / С. М. Соловьев [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/soloviev/solv26p2.htm> (02.12.18)
73. Сколько детей было у Екатерины II? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.katharinenball.eu/interesnye-fakty/skolko-detej-bylo-u-ekateriny-II>(02.12.18)
74. Стегний П. В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795 / П. В. Стегний – М.: Междунар. отношения, 2002. – 696 с.
75. Труайя А. Екатерина Великая / А. Труайя – М.: Амфора, 2014. – 448 с.
- Трутнев Фаворитизм при Екатерине Великой
Режим доступа:
http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/39280/1/vtch_2004_91.pdf(21.12.18)

76. Хотеев В. Ф. Первый министр народного просвещения Российской империи Петр Васильевич Завадовский. М. : Центр вальдорф. педагогики, 1998. – 465 с.
77. Чайковская О. Г. Императрица. Царствование Екатерины II / О. Г. Чайковская – Смоленск, Русич, 2002 г. – 480 с.
78. Шабанов Л.В. Малинников М.В. Фаворитизм как фактор формирования традиции российского государственного управления (на примере сановников XVIII–начала XIXв. // Вестник Томского государственного университета. 2012. - С. 6.
79. Широкопад А. Б. Станислав Понятовский и Екатерина Великая / А. Б. Широкопад [Электронный ресурс] – Режим доступа:
<https://history.wikireading.ru/47877>(02.12.18)
80. Шляпкина Е. А. Государственная деятельность Г. А. Потемкина. Липецк: б/и, 1997. – 174 с.
81. Silva Rerum. Stanisław August's meeting with Catherine II in Kaniów [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.wilanow-palac.art.pl/stanislaw_august_s_meeting_with_catherine_ii_in_kaniow.html
(02.12.18)